

УДК 372.881.1

VDUCHU SY ŽIKAM, BUDE LIP, АБО ЯК МИ ПРИБОРКУЄМО ЧЕСЬКУ

Яна МАЦУРОВА

*Карлів університет у Празі,
філософський факультет,
пл. Яна Палаха, 2, Прага 1, Чеська Республіка, 11638,
e-mail: janavlad@seznam.cz*

У статті представлено проект Карлового університету “Електронна база даних помилок у чеській мові носіїв слов’янських мов”, у якому, зокрема, вивчаються типові помилки українців, що вивчають чеську мову як іноземну. Чому і як українці вивчають чеську мову? Які труднощі долають на шляху до її опанування? Які явища чеської мови є для українців джерелом численних і тривалих помилок? На ці та інші питання намагаємося дати відповідь, аналізуючи анкети українських респондентів та їхні письмові праці.

Ключові слова: чеська мова для українців, корпус учнівських текстів, типові помилки, українці в Чеській Республіці.

Проект “Електронна база даних помилок у чеській мові носіїв слов’янських мов”. За останні два десятиліття у світі створено десятки електронних баз даних (і продовжують виникати нові), які вивчають так званий learners’ language – мову в поданні тих, хто її вивчає, для кого вона не є рідною. Серед найвизначніших можна назвати The Cambridge Learner Corpus (25 млн. слів), The Longman Learners’ Corpus (10 млн. слів), The International Corpus of Learner English (3 млн. слів).

Значення подібних корпусів, або баз даних, важко переоцінити. Поєднання мовознавчого аналізу з можливостями, які пропонує корпусна лінгвістика, означає новий, якісно вищий рівень дослідження. Крім власного досвіду та інтуїції, викладачі та автори навчальних матеріалів тепер зможуть спиратися на велику кількість автентичного матеріалу, відповідно анотованого і зручного для користування.

Корпусів учнівських текстів, спрямованих на вивчення слов’янами інших слов’янських мов, поки що обмаль. З’ясується, що слов’янські мови з їхньою флективною системою надзвичайно складно піддаються комп’ютерній обробці. Чеська мова як найфлексивніша у цій родині є найтвердішим горішком. Велика кількість флексій, їхня значна варіативність та високий ступінь синкретизму створюють чимало труднощів. Крім того, у слов’янських мовах помилки на рівні фонем/графем часто є одночасно помилками на морфологічному рівні. Ці та інші особливості вимагають від творців корпусів учнівських текстів особливої уваги.

“Електронна база даних помилок у чеській мові носіїв слов’янських мов” – це

новий проект, який виникає у Карловому університеті. Він об'єднує філологів – спеціалістів із вивчення чеської мови як іноземної, які одночасно є носіями мов, що представлені у проекті. Сподіваємося, що це поєднання кваліфікацій надасть дослідженню високий професійний рівень.

У проекті буде представлено три групи респондентів, що вивчають чеську мову, – це українці, росіяни та поляки. У пропонованій статті зосередимося на першій із них.

До останнього часу українці як цільова група при вивченні чеської мови як іноземної практично не виділялися. Тільки наприкінці 90-х виходять перші підручники зі словацької та чеської мов, адресовані саме носіям української мови. Незважаючи на те, що вже існує певна кількість праць, присвячених різним аспектам порівняння української мови з чеською, ми надалі дуже мало знаємо, як відбувається контакт цих мов на рівні окремих мовців, якими шляхами українці освоюють чеську мову, які навчальні стратегії та гіпотези висувають, яких успіхів у навчанні досягають за різних умов.

У проекті “Електронна база даних помилок у чеській мові носіїв слов’янських мов” українці **вперше** стають об’єктом подібного корпусного дослідження та є одночасно одним із його пріоритетів.

Українські респонденти. На нинішній стадії розробки переважна більшість учасників дослідження – це українці, що перебувають на території Чеської Республіки. Це учні чеських середніх шкіл (на цьому місці хочемо подякувати Українській суботній школі “Ерудит” у Празі), студенти, що приїждять до Чехії в рамках навчальних програм, українські емігранти або люди, що тут живуть і працюють тимчасово.

Для потреб бази даних нас цікавить як суто мовний, так і соціолінгвістичний портрет наших респондентів. Свої особисті спостереження та досвід ми доповнюємо інформацією з найновіших праць, присвячених міграції, адаптації та інтеграції іноземців (Д. Дрбоглав, Я. Леонтьєва, Б. Зілинський та інші).

Серед дослідників усталилося означення “четверта хвиля” – сучасна українська еміграція в Чеській Республіці. Характер цієї хвилі виразно економічний: “Současná masově probíhající ukrajinská migrace je bezesporu především migrací ekonomickou a pracovní” [10, с. 19]. При цьому значна частина українських трудових іммігрантів у Чехії – це мешканці західних областей України: Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської [12, с. 86].

Дослідники відзначають, як правило, досить слабкі знання іноземних мов серед українських емігрантів. Інформації з 2001 року вказують, що 43% опитаних не володіють жодною іноземною мовою, інші, як правило, називають ще іншу східнослов’янську, зокрема, російську [4, с. 95].

Наше дослідження це положення підтверджує лише з певним уточненням. Респонденти, старші 30 років, справді дуже скромно оцінюють свою іншомовну компетенцію. Навпаки, учні шкіл та студенти повідомляють про різний ступінь обізнаності і з кількома іноземними мовами, включаючи й менш поширені (румунська, корейська).

Підтверджується й наша гіпотеза про те, що переважна більшість емігрантів 1) приїждить до ЧР без ґрунтовних знань чеської мови та 2) займається вивченням

мови самотужки. Лише третина респондентів, перш ніж приїхати до Чехії, присвятили кілька місяців загальному ознайомленню з чеською мовою. Вже на території ЧР користується послугами вчителя половина респондентів (завжди йшлося про учнів чеських шкіл та студентів), інші продовжують самостійне навчання й ніколи не зверталися по допомогу до викладача.

Респонденти, які наразі взяли участь у нашому дослідженні, розташовуються на віковій шкалі від 12–15 до 42 років. Важливим є також термін перебування в Чеській Республіці: він складає від 1 до 11 років, у середньому 5,7 років. Зіставлення терміну перебування респондентів із рівнем володіння ними чеською мовою дає нам підставу твердити, що сам факт тривалого перебування в середовищі носіїв іноземної мови абсолютно не гарантує її оволодіння. Тільки свідоме та наполегливе (само)навчання веде до успіху. Без цього знання чеської мови навіть після десятиліття перебування в Чехії залишаються мізерними. Мовлення таких людей – сумішшю української мови з чеською і рясніє перекрученими виразами, на письмі – порушенням розмежування слів, злиття їх в один вираз із наголошеним словом і т.д.: *Vduchu sy žikam, bude lip / gde pak / Dase řic* (перебування в ЧР – 11 років); *jsem tady kuli rodičům / doškoly jsem přišla / jmenujuse* (респондентка живе в ЧР 4 роки).

Ті з респондентів, які хоча й ніколи не були у ЧР, але присвятили вивченню мови належну увагу, демонструють значно вищий рівень володіння нею, ніж ті, хто сподівався “нахапатися” мови в середовищі її носіїв. Про типові помилки обох цих типів респондентів ще буде мова попереду.

Де нам “чештіна” чинить найбільші перешкоди? Звичайно, не всі помилки, які ми допускаємо, користуючись іноземною мовою, виникають під впливом рідної мови. Проте саме перенесення знань, умінь та навичок з мови, яку ми засвоїли з дитинства (як позитивне, так і негативне), є основною причиною більшості помилок.

У нашому проекті при визначенні того, що вважати помилкою, мусимо відповісти на наступні питання:

- 1) Як реалізувався намір мовця? (Що хотів сказати? Що сказав?)
- 2) Чи відповідає промовлене/написане нормам сучасної літературної чеської мови?
- 3) Чи відповідає чеським соціокультурним нормам?
- 4) Чи є повідомлення зрозумілим для носія чеської мови?

Тільки вирішення усього комплексу питань може дати позитивну чи негативну відповідь. Так, наприклад, порушення мовних чи соціокультурних норм не можемо вважати помилкою, якщо це було наміром мовця (приміром, у художній літературі). Або розуміння нашого повідомлення носієм мови може бути зумовлене екстралінгвістичними факторами, наприклад, незнанням предмету розмови. До цих спроб об’єктивно описати поняття помилки кожен може додати власне інтуїтивне відчуття того, що “правильне”, а що – ні. “Z praktického “užitného” hlediska je chyba informací, která vyzývá ke změně daného stavu věci – ke korekci, nápravě rozporu” [11, с. 183].

У порівнянні з носіями інших, особливо неслов’янських, мов українці мають при вивченні чеської мови велику перевагу. Йдеться про мову споріднену, а згідно з найновішими дослідженнями, й близькоспоріднену [2]. Вже після декількох місяців навчання українці спроможні спілкуватися чеською, активно засвоюють нову

лексику, розвивають власні компенсаційні стратегії. Проте необхідно ще раз підкреслити, що мовна спорідненість стає запорукою швидкого й якісного освоєння мови тільки тоді, коли учень свідомо підходить до навчання, активно аналізує відмінності та подібності мов. Значна кількість “українських” помилок – це результат субдиференціації явищ, недооцінення та поверхове засвоєння нюансів, які іноземцеві видаються незначними, але для чеської мовної системи є ключовими. Яскравий приклад цього – чеські довгі голосні або наголос.

Ми вже згадували про два способи освоєння чеської мови: “підручниковий” без виходу в реальне мовне середовище та “вуличний”, коли освоєння мови відбувається стихійно, в основному, зі слуху і формою імітування взірців мовлення носіїв мови. Як і слід було очікувати, помилки в письмових працях обох цих типів мають свої особливості. Ті респонденти, що оволодівали чеською мовою за допомогою підручника, частіше тримаються високого літературного стандарту, уживають слова, що у повсякденному мовленні звучать як книжні. Ті, хто навчався чеської мови просто “на вулиці”, навпаки, занадто вільно ставляться до вимог, які висуває стиль офіційного, взагалі нефамільярного мовлення, особливо в письмовій формі – елементи повсякденно-розмовної чеської мови тут взагалі недоречні. Ще недоречніше виглядає суміш високого літературного стандарту з повсякденно-розмовною мовою: *Jelikož neměla jsem ani zubní kartáček, vyrazila jsem na nákupy*.

При вивченні чеської мови українцям доводиться, за висловом перекладачки Елени Оплеталової, долати “латинсько-кириличний бар’єр” [2, с. 248]. Більшість наших респондентів успішно справляється з цим завданням (очевидно, завдяки знанням, отриманим із шкільного курсу іноземної мови), хоча їхній рукопис носії чеської мови одразу пізнають як “нечеський”. У працях початківців зустрічаємо інтерференцію графічних кодів: *zukalu / chuba / vunada / obyčujna / hodně turistu* – йдеться про графеми, що мають подібне написання й відмінне звучання. Помилки в діакритиці, особливо позначенням довготи, е з гачком, u/ú/ů, залишаються й на наступних етапах навчання.

Лексику чеської мови самі українці суб’єктивно оцінюють як найдоступніший для них рівень мовної системи. Помірно швидко починають розуміти мовлення чехів, активно перебирають від них мовні взірці, застосовують власні компенсаційні стратегії там, де не вистачає знань. Лексичні помилки українців у чеській мові, як правило, не порушують комунікацію. Відображають лише незобізнаність із чеським узусом, поверхове засвоєння семантики окремих слів (*bydlela na Ukrajině / drahou do divadla / nedostatečné zboží*), сподівання на подібність мов (*najšla jsem kamošku / nedává odpovíd*). Міжмовні омоніми – необмежене поле для помилок під впливом вищезгаданих факторів: *zašla po cestě do několika útulných malých obchůdků*.

Набагато більше проблем чинить українцям чеська граматика. Навіть дуже обізнані учні роблять помилки у формах відмінювання іменників жіночого роду м’якого типу: *jsem vyrazila z práci / byli jsme na vytvarní akce / naděj na spolupráce / v první fáze*. У іменникових та прикметникових парадигмах чоловічого роду труднощі спричиняють закінчення істот та неістот, особливо у формах множини: *mitozemšťani v naší škole / moje sousedí byli / Vikingove utočily*. У середньому роді найважчими виявляються запозичені слова: *v Ukrajinskem gymnaziumu / synonymu*

v Anglické frazeologie / tady je hodně muzea / knížku na temu.

Чеське дієслово вважається найскладнішою частиною мови для вивчення іноземцями. Надзвичайно розгалужена система закінчень, їхня варіативність, наявність аналітичних та синтетичних форм часів, вплив розмовної мови – усе це пояснює великий відсоток помилок, пов'язаних із засвоєнням дієслівної системи. Подібно до іменникових та прикметникових парадигм, і тут значна частина помилок виникає внаслідок нерозпізнання коротких та довгих голосних: *Včera jsem byl na večeri / Ona nemluví ukrajinštinou / hrozně se těším*. Умовний спосіб (kondicionál) – ще одне явище з числа універсальних труднощів. Деякі помилки при цьому виникають під впливом української мови (конструкція *aby + інфінітив* у складнопідрядних умовних реченнях: *použít na to, aby pomáhat lidem*), деякі – внаслідок недостатнього засвоєння дієвідмінювання дієслова *byť* у складі аналітичних конструкцій (*komu bych pučily peníze*), деякі наближаються до помилок чеських мовців (*aby jste pochopili*).

Займенник чеської мови має багато спільного з українським, проте за численністю помилок (навіть у працях найкращих учнів) може вважатися за одного з «лідерів». Типовими є помилки у відмінюванні особових, вказівних та присвійних займенників: *mne to prostě nejde / obrazek o tem divadle / jejích kancelář*. Слід згадати й про типову для усіх східнослов'янських учнів тенденцію необмежено вживати займенниковий підмет, який у чеській мові сигналізує підкреслення: *Já jsem se narodila na Ukrajině. / Jmenuju se Oksana. Já jsem z Ukrajiny*.

Говорячи про синтаксичні помилки українців у чеській мові, слід на першому місці згадати порядок слів – наступна категорія, яка належить до розряду універсальних. Із чеським порядком слів має труднощі більшість іноземних учнів, від початківців до філологів-богемістів. Система чеських енклітиків – славнозвісних “малих слівцець” – вимагає не лише знання правил, але й певну міру відчуття мови: *Jsem řekla, že můžu tam přijít. / Mně se moc tady líbí*. Наполегливої праці вимагає, наприклад, засвоєння аналітичних форм минулого часу: *Na Ukrajině senarodila jsem ve městě / Zůstávat se na balkoně nechtěla (=já)*.

Певну кількість помилок ми зарахували до класу прагматичних. Тут слід назвати обмежене вживання українцями жіночих форм, утворених від іменників чоловічого роду: (у розмові з жінкою: *ráda pomáhám, kolego*), «тикання» у конструкціях із узагальненим та неозначено-особовим підметом (*Stačí jí navštívit jenom jednou, aby se ti pak chtělo sem se vracet znova a znova.*), деякі інші помилки, пов'язані з порушенням узусу (препозиція прізвища у підписі чи самопрезентації: *Macurová Jana*).

Звичайно, можливості однієї статті надто обмежені, аби дати вичерпний перегляд і коментар усіх помилок тих українських респондентів, які наразі взяли участь у нашому проекті. Сподіваємося, що кількісне розширення бази даних сприятиме й якісним змінам у ній. Більш детальною стане система класифікації помилок, більш репрезентативними будуть висновки на основі зібраного матеріалу. Наступний етап проекту принесе також з'ясування дидактичних можливостей продукту: яким чином база може бути корисною викладачам, авторам підручників та словників, усім зацікавленим у ефективному вивченні чеської мови на базі української. Наявність ще двох груп респондентів, а саме: російськомовних та

польськомовних учнів, – дасть простір для цікавих порівняльних студій. Надзвичайно цінною для проекту ми також вважаємо співпрацю з респондентами, що вивчають чеську мову в Україні. Аналіз їхнього мовного матеріалу допоможе нам пізнати, як відбувається вивчення чеської мови поза природним середовищем її носіїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Оплеталова Е.* Щодо передачі українських власних імен та географічних назв засобами чеської мови / Елена Оплеталова // Україністика: минуле, сучасне, майбутнє II / [ред. Г. Миронова та ін.]. – Brno : Masarykova univerzita, 2009. – S. 247–253.
2. *Царук О.В.* Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри / О. В. Царук. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. – 322 с.
3. *Corder S. P.* Error Analysis and Interlanguage / S. P. Corder. – Oxford : Oxford University Press, 1981. – 120 p.
4. *Drbohlav D.* Ukrajinská komunita v České republice / Dušan Drbohlav, Eva Janská, Pavla Šelepová // Menšiny a migranti v České republice / [Red. T. Šišková]. – Praha : Portál, 2001. – S. 89–97.
5. *Edge J.* Mistakes and Correction / J. Edge – London ; New York : Longman, 1990. – 70 s.
6. *Granger S.* Computer Learner Corpora, Second Language Acquisition and Foreign Language Teaching [Електронний ресурс] / S. Granger, J. Hung, S. Petch-Tyson. – Режим доступу : <http://site.ebrary.com/lib/natl/docDetail.action?docID=10041615> [17.10.2011].
7. *Hana J.* Error-tagged Learner Corpus of Czech [Електронний ресурс] / Jirka Hana, Svatava Škodová, Alexandr Rosen, Barbora Štindlová. – Режим доступу : <http://www.aclweb.org/anthology/W/W10/W10-1802.pdf> [17.10.2011].
8. *Korčáková J.* Chyba a učení cizím jazykům / Jana Korčáková. – Hradec Králové : Gaudeamus, 2005. – 136 s.
9. Ministerstvo vnitra ČR: Statistiku [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mvcr.cz/statistiky.aspx> [17.10.2011].
10. *Pavlíková E.* Sociální situace a religiozita ukrajinských migrantů v České republice : kolektivní monografie / Eva Pavlíková, Karel Sládek a kol. – Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2009. – 120 s.
11. *Slavík J.* Hodnocení v současné škole: východiska a nové metody pro praxi / Jan Slavík. – Praha : Portál, 1999. – 190 s.
12. *Zilynskyj B.* Ukrajinci v České republice / Bohdan Zilynskyj, René Kočík // Menšiny a migranti v České republice / [Red. T. Šišková]. – Praha : Portál, 2001. – S. 81–88.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011

Прийнята до друку 30.11.2011

VDUCHU SY ŽIKAM, BUDE LIP, OR HOW WE CONQUER CZECH

Jana MACUROVÁ

*Charles University in Prague,
Faculty of Arts,
nám. Jana Palacha, 2, Praha 1, Czech Republic, 11638,
e-mail: janavlad@seznam.cz*

The item of the article deals with the project „The Database of Language Mistakes in Czech Made by Speakers Whose Native Language is Another Slavic Language“ (Charles University), which presents typical mistakes of Ukrainian speakers learning Czech as a foreign language. Why do the Ukrainians learn Czech, and in which ways? What are the difficulties they encounter during their learning? Where is a source of their most frequent and persistent mistakes? The author hopes to answer these questions in her analytical review of learners' essays and questionnaires.

Key words: Czech for Ukrainian speakers, learners' corpus, typical mistakes, the Ukrainians in the Czech Republic

VDUCHU SY ŽIKAM, BUDE LIP, ИЛИ КАК МЫ ПОКОРЯЕМ ЧЕШСКИЙ

Яна МАЦУРОВА

*Карлов университет в Праге,
филологический факультет,
пл. Яна Палаха, 2, Прага 1, Чешская Республика, 11638,
e-mail: janavlad@seznam.cz*

Настоящая статья знакомит с проектом Карлова университета “Электронная база данных ошибок в чешском языке носителей славянских языков”, который, в частности, представляет типичные ошибки украинцев, изучающих чешский язык как иностранный. Как и почему украинцы изучают чешский? Какие трудности преодолевают на пути к его освоению? Какие явления чешского языка являются для них источником самых частых и стабильных ошибок? Ответы на эти и другие вопросы автор статьи надеется найти, анализируя материалы письменных работ украинских респондентов и данные их анкет.

Ключевые слова: чешский язык для украинцев, корпус ученических текстов, типичные ошибки, украинцы в Чешской Республике.